

Afrika'da Bir Asyalı: İran

Bir Asya gücü olan İran, Afrika'yı iki eksen de değerlendirmektedir. Bunlardan biri Şii Hizbullah'ın kıtadaki etkisini arttırmasına verdiği destek, diğeri de 2003'te dünya kamuoyuna açıkladığı uranyum zenginleştirme projesi kapsamında Afrika'dan satın almak istediği uranyumdur. Afrika ülkeleri de İran'ı Çin, Hindistan, Brezilya gibi post-kolonyal dönemde kıtada ekonomik egemenlik kuran aktörlere karşı bir alternatif olarak kullanmaktadır.

Volkan İPEK

Giriş

Orta Çağ'da başlayıp Yeni Çağ'da kurumsallaşan kolonyalizm, tarihin günümüzdeki etkilerinin göstergelerinden biridir. Temelde Avrupa'nın Asya'da, Latin Amerika'da ve özellikle Afrika'da kurduğu ekonomik egemenliğin kültürel bir boyut kazanması ve bu bölgelerdeki toplumların bağımsız olmaya başladıkları dönemden itibaren bu kültür içinde hareket etmeye devam etmesi, post-kolonyalizm akımını oluşturmaktadır. Post-kolonyalizm aynı zamanda bu bölgeler için bir dışa bağımlılık algısı da yaratmaktadır.

Afrika'daki Asya

Bu algının günümüzde en yaygın görüldüğü yerlerden biri Afrika ile Avrupa arasındaki ilişkilerdir. Gerek tarihten gelen kolonyalizm yönetimleri gerekse bağımsızlık dönemi sonrası Afrika toplumlarının yerel kültürlerini Avrupa kültüründen oluşturması, Afrika'yı Avrupa ile görünmez, bazen de fazlasıyla görülür bir bağ içinde algılatmıştır. Ancak Afrika üzerine oluşan Batı literatürünün ısrarla iddia ettiğinin aksine söz konusu algı sadece Avrupa temelinde şekillenmemektedir. Her ne kadar Afrika'yı Avrupa kolonyalizmi çapında ve hareketi içinde etkilememişse de, Ortadoğu'nun bir parçası sayılabileceği Asya kıtası da yine post-kolonyal dönemde Afrika'yı böyle bir algıya sokmaktadır. Kıtada 10.000 şirketini ve 1,5 milyonluk

nüfusunu sürekli hareket halinde tutan Çin, Batı Afrika'daki hizmet sektörünün %78'ini elinde tutan Lübnan, Doğu Afrika'daki tüm esnaf grubunun %63'ünü oluşturan Hindistan ve yine Doğu Afrika'daki hem turizm hem de alışveriş sektörünün %74'ünü elinde bulunduran Birleşik Arap Emirlikleri, Afrika'nın Asya bağımlılığı algısını somutlaştıran aktörlerdir. Henüz bu aktörlerin ekonomik boyutuna erişemeyen İran da –özellikle politik ekonomi anlamında– Afrika'daki Asya bağımlılığı algısının bir kolunu oluşturmaktadır.

İran ve Anti-Kolonyalizm

İran'ın Afrika'ya olan ilgisi –doğrudan olmasa da– anti-kolonyalizm ideolojisi içinde on dokuzuncu yüzyılın ortalarında başlamıştır. 1848 yılında Rus ve İngiliz emperyalizmine karşı bir denge (tavazon) oluşturulması gerektiğini belirten İranlı diplomat Mirza Taki Han, İran'ın bağlantısız olması gerektiğini ve emperyalizmden ancak bu şekilde korunabileceğini söylemiştir. 1974'te ülkede yaşanan petrol üretimi artışından sonra Afrika'ya kalkınma yardımları yapılmıştır. Taki Han'ın bu görüşü, 1979 Devrimi Meclis Sözcüsü Ali Ekber Haşimi Rafsancani'nin bir kitabında kendisinden “Kolonyalizme karşı girişilen mücadelenin önemli girişimcilerinden” olarak söz etmesini sağlamıştır. Afrika ilgisi Soğuk Savaş'ın sonunda somutlaşayan İran, Afrika'nın özellikle Doğu, Batı ve Güney bölgeleriyle ilgilenmeye başlamıştır.

İran ve Doğu Afrika

Doğu Afrika'da Sudan, İran için en önemli ülke olmuştur. Temelleri 1885 yılında Muhammed el-Mehdi tarafından kurulan Sudan'daki İslam devleti, İran tarafından sürekli desteklenmiştir. Numayri rejimi dışında bu destek her zaman devam etmiş, 1985-1989 yıllarında Sudan'daki iki darbeden sonra iyice artmıştır. Numayri rejimi sırasında 1982'de kapanan İran Büyükelçiliği darbeden sonra yeniden açılmış, Sudan'ın darbe sonrası ilk Başbakanı Tarık el-Mehdi 1986'da dört günlük bir İran gezisi gerçekleştirmiştir. 1989'da General Abderahman Swareddahab'ı devren General Ömer el-Beşir darbesinden sonra İran'la gelişen ilişkiler daha da somutlaşmıştır. 1990-1991 yılları arasında Sudan'da etkisini arttıran ve ülkede şeriat kurmak isteyen Ömer el-Beşir liderliğindeki Millî İslami Cephe İran tarafından maddi anlamda destek görmüştür. Örneğin 1991'de İran Sudan'a 300 milyon dolarlık silah yardımı yapmıştır. Aynı yıl İran Başbakanı Ali Rafsancani Sudan'ı ziyaret etmiş, iki ülke bu ziyarette yapılan bir toplantıda Amerika'nın Ortadoğu'daki planlarına karşı yeni bir İslami devrim başlatma kararı almışlardır. Bu çerçevede İran, Sudan'ı Kuzey Afrika'da siyasi İslam'ın güçlenmesi adına bir karakol olarak kullanmaya çalışmıştır. Özellikle Hizbullah'ın ve Hamas'ın Kuzey Afrika'daki eylemlerinde Sudan üzerinden gönderilen ciddi ekonomik yardımlar ve silah desteğinin olduğu vurgulanmaktadır. Sudan'daki Port Sudan Limanı da İran'ın Afrika ile ticaretinde oldukça kritik bir öneme sahiptir. İran bu liman üzerinden Batı Afrika'ya ve Gazze'de konumlanmış Hamas'a silah göndermektedir. 2014'te İsrail, Port Sudan'dan kalkan ve Gazze'ye giden Klos-C adındaki Panama bandıralı bir gemiyi durdurmuş, yapılan araştırmalarda gemide çok sayıda İran menşeli silah ortaya çıkarmıştır. İki ülke arasındaki resmî ziyaretlerin sayısı 2016'da artış göstermiştir.

İran için Doğu Afrika'daki ikinci önemli ülke Tanzanya'dır. Tanzanya İran'ın 2003'te açıkladığı uranyum zenginleştirme programına destek verdiğini sıklıkla belirtmiş, ikili ilişkilerde son beş yılda on yedi anlaşma imzalanmıştır. Örneğin 2012 yılında 36 tane İran petrol tankeri Tanzanya bandırasına geçirilmiş, böylece İran petrolü İran'a ambargo uygulayan ülkelere Tanzanya petrolüymüş gibi ulaştırılmıştır. İki ülke arasındaki askerî ilişkiler de gelişme göstermektedir. Tanzanya, İran savaş gemilerinin Dar es-Salam Limanı'na demirlemelerine 2014'te izin vermiştir. İran

donanması bu hakkını günümüzde de kullanmaktadır.

Kenya, İran'ın Doğu Afrika'da ilişkilerini geliştirme kararı aldığı üçüncü ülkedir. İkili ilişkiler 2009'da İran'ın Kenya'ya 16 milyar dolar hibe etmesiyle başlamış, Hola Sulama Projesi'nin finansmanını üstlenmesiyle bir adım daha ileri gitmiş, Kenya'nın İran'a Momba Limanı'na serbest giriş hakkı tanınmasıyla da üst düzeye çıkmıştır. 2012 yılında Kenya İran Milli Petrol Şirketiyle yıllık 4 milyon tonluk işlenmemiş petrol ithalatı anlaşması imzalamış, bu bağlamda gelişmeye başlayan ekonomik ilişkiler 2013'te Kenyatta hükümetinin Vizyon 2030 programını ilan etmesiyle zirveye çıkmıştır. Buna göre İran, 2013'e kadar 1300 MW'lık elektrik üretip bunu nüfusunun sadece %19,2'sine aktarabilen Kenya'ya, petrol ve elektrik desteği sözü vermiştir. 2016 itibarıyla Kenya'da elektrik ulaşan nüfus oranı %34'e çıkmıştır.

İran'ın bölgede ilgilendiği dördüncü önemli ülke ise Eritre'dir. Etiyopya ile 1970'li yılların ortalarından beri devam eden gerilimde Amerika'nın Etiyopya'nın tarafını tutması üzerine İran da Eritre'nin tarafında yer almıştır. Bu bağlamda İran ile Eritre arasında 1991'de İran askerlerinin Eritre'de konumlanmasını sağlayacak bir anlaşma imzalanmıştır. İran, tıpkı Sudan'da olduğu gibi, Eritre limanlarını Gazze'ye silah ve diğer ticaret ürünlerinin gönderilmesi için kullanmaktadır. 2009 yılında Eritre Cumhurbaşkanı İran'ın uranyum planını desteklediğini, hatta bu programdan gurur duyduğunu açıklamıştır. Eritre'nin İran için Doğu Afrika'da uranyum ticareti yaptığı iddia edilmektedir.

Doğu Afrika'da İran'ın önem verdiği son ülke ise Somali'dir. İran Somali'deki Şabab militanlarının Hizbullah'a transfer olmalarını istemektedir. Bu transfer için Şabab üyelerine ayda 2000'er dolar, eğer ölürlerse de ailelerine 25.000-30.000 dolar arasında değişen miktarlarda ücretler teklif etmektedir. Şabab'tan Hizbullah'a 2017 yılında 15.000 militanın transfer olduğu düşünülmektedir.

İran ve Batı Afrika

Coğrafi olarak Doğu Afrika'dan daha uzak olmasına rağmen Batı Afrika ülkeleri de İran'ın odağı içindedir. Bunlardan Nijerya petrol üreticisi konumuyla İran'ın dikkatini hep çekmiştir. 1980'li yıllarda Şeyh İbrahim Zakzaky adındaki bir Şii'nin Kuzey Nijerya'da başlattığı Şii akımı ülkedeki 10 milyon Şii'den

oldukça fazla destek almıştır ve İran da bu desteğe kayıtsız kalmayarak Zakzaky'ye ekonomik yardımlar yapmıştır. Zakzaky'in Şii hareketinin ülkeye getirdiği ekonomik destekten sonra Nijerya devleti ülkede zaten var olan Hizbullah'ın hareketlerini görmezden gelmiş, 2010 yılında İran'dan 13 konteyner dolusu silahı Lagos Limanı'ndan Hizbullah'a ulaştırmıştır. Günümüzde Kuzey Nijerya'daki Şii Hareketi Zakzaky taraftarları ve Hizbullah tarafından yürütülmektedir.

İran için bölgedeki ikinci önemli ülke Nijer'dir. 2013 yılında 4518 tonluk uranyum üreterek dünyanın dikkatini çeken Nijer, İran'ın nükleer programında oldukça önemli bir konuma gelmiştir. İran Nijer'i kendisine uranyum satmaya öyle ikna etmiştir ki, Nijer 1962'den beri kendisinin bir numaralı uranyum alıcısı olan Fransa'ya uranyum satma konusunda tepki göstermeye başlamıştır. İran için Batı Afrika'daki önemli üçüncü ve dördüncü ülkeler ise sırasıyla Sierra Leone ve Fildişi Sahili'dir. Bu ülkelerdeki Lübnanlı iş adamlarının Hizbullah'la bağları ortaya çıkarılmıştır. Lübnanlı iş adamlarının bu iki ülkede kartel kurdukları, Amerikan Hazine Bakanlığı tarafından iddia edilmektedir.

İran ve Güney Afrika

İran'ın kıtada Doğu ve Batı dışında ilgilendiği diğer ülkeler de Güney Afrika'da yer almaktadır. 53 milyonluk nüfusu ve 670 milyar dolarlık gayrisafi millî hasılasıyla bölgenin en istikrarlı ülkesi olan Güney Afrika Cumhuriyeti İran için çok önemlidir. 1979 Devrim'inden önce Şah Rıza Pehlevi ile oldukça iyi ilişkileri olan Güney Afrika Cumhuriyeti ile İran'ın ilişkileri Humeyni tarafından 1979 yılında askıya alınmış ve 1994'te apartheid rejiminin bitişiyle tekrar canlandırılmıştır. Tahran hükümeti, 1995'ten itibaren Güney Afrika Cumhuriyeti'ni içerdiği değerli madenler nedeniyle nükleer gelişimini tamamlaması noktasında stratejik bir ortak olarak görmüştür. 2002 yılında İran'ın uranyum zenginleştirme projesini açıkça savunan Güney Afrika Cumhuriyeti, BM Güvenlik Konseyi'nde kendisine yöneltilen eleştirileri hiçe saymıştır. Aynı şekilde Güney Afrika Cumhuriyeti 2005'te yılında BM Genel Kurulu'nda İran'da uranyum zenginleştirme çalışmalarının devam etmesi, 2007'de İran'a olan yaptırımların düzenlenmesi ve BM yaptırımlarının en fazla 90 gün sürmesi gerektiğini savunarak aynı tepkiyi çekmiştir. Güney Afrika Cumhuriyeti'nin İran'ın bu kadar arkasında durmasının altında

İran'dan satın aldığı ucuz petrol yatmaktadır. İran'ın 2002-2012 yılları arasından Güney Afrika Cumhuriyeti'ne uluslararası pazardaki fiyattan daha düşük fiyatta petrol satmıştır. Bunun yanında enerji sektöründe hizmet veren ve bir devlet şirketi olan Güney Afrikalı SASOL'un İranlı Arya Sasol adlı şirkete yaptığı 300 milyon dolarlık yatırımlardan beklediği kâr marjı da hesaba katılmalıdır. BRICS Topluluğu'nun üyesi olan Güney Afrika Cumhuriyeti'ne 2012'ye kadar en çok petrol ihraç eden ülke olan İran, uluslararası baskılar sonucu bu ihracatı azaltmıştır; ancak iki ülke 2014'te yaptıkları bir açıklamada dünyanın ikisi arasındaki petrol ticaretine karışmamasını istemiştir.

Güney Afrika bölgesinde İran'ın ilişkilerini geliştirmekte olduğu diğer ülkeler ise Malavi ve Namibya'dır. 2013'te Malavi'de çıkarılan 1132 tonluk, Namibya'da ise 4323 tonluk uranyum İran'ın uranyum zenginleştirme planında dikkat çekmiştir. Namibya ile İran'ın 1976 yılına kadar giden özel bir ilişkisi vardır. 1976'dan beri İran Namibya'da uranyum çıkaran Rössing madenlerinin %15'lik hisselerine sahiptir ve bu hisselerden günümüzde de yararlanmaktadır.

Sonuç

Bir Asya gücü olan İran, Afrika'yı iki ekseninde değerlendirmektedir. Bunlardan biri Şii Hizbullah'ın kıtadaki etkisini arttırmasına verdiği destek, diğeri de 2003'te dünya kamuoyuna açıkladığı uranyum zenginleştirme projesi kapsamında Afrika'dan satın almak istediği uranyumdur. Afrika ülkeleri de İran'ı Çin, Hindistan, Brezilya gibi post-kolonyal dönemde kıtada ekonomik egemenlik kuran aktörlere karşı bir alternatif olarak kullanmaktadır. Bu bağlamda İran Afrika'ya, Afrika'nın da İran'a karşılıklı ilgileri –çeşitli bürokratların görüşüne bakılacak olursa– yakın gelecekte daha çok artacağı benzetilmektedir. Ne var ki, İran eğer Afrika'da bir nüfuz sahibi olmak istiyorsa, kıta aktörleriyle uranyum temelindeki ekonomik ilişkilerini ve Hizbullah merkezli siyasi ilişkilerini belli bir dış politika zeminine oturtmalıdır. Uranyum arzı konusunda Kuzey Kore'nin de Afrika ile yakından ilgilendiğini ve bu bağlamda kıtadaki çeşitli ülkelerde enerji yatırımları yaptığını unutmaması gereken İran'a sadece böyle bir zemin yardım edebilir. ○

Yrd. Doç. Dr. Yeditepe Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü